

אהרן גלצ'ר

צריכא?! – ביאورو של מושג^{*}

- א. כל המקוצר הרי זה משובח?
- ב. הצעה לפתרון הבעיה
- ג. הוכחות בדברי תוספות
- 1. קידושין בתמורה
- 2. גרעיני תמרה
- 3. מעילה בקדושים שנעשו בפסול

א. כל המקוצר הרי זה משובח?!

את מהනחות היסוד שמנחות את פרשנות המשנה היא שדרכו של התנא לקוצר בלשונו. אחת הסיבות לכך היא שהמשמעות שוננו בעל פה ומצטט אורך הקל את זכירתן. על פי הנחה זו מובן מדוע כאשר התנא מציג מספר מקרים דומים הגمراה מבורת מה הצורך ההלכתי שיש באזכורו של כל מקרה. בירור כזה נקרא בלשונו 'צריכותא'. למורות שהנחה זו היא כמעט מושכל ראשוני אי אפשר שלא לתחות על נכונותה. במספר רב של מקומות לאורך הש"ס ניתן להתרשם שאין קושי בכך שהתנא שנה מספר מקרים על אף שאין צורך הלכתי בכלל.

ראשית, מטבעות הלשון לא זו אף זו כתני ויזו ואין צורך לומר זו כתני חזרות מספר רב של פעמים בש"ס.² המשמעות של פרשנות זו לשננה או ברייתא היא שהתנא שנה מספר

* **הבהרה:** לאחר שסיימתי את מלאכת הכתיבה של מאמר זה, התפרסם מאמר של ד"ר יצחק מי שלזינגר "לא זו אף זו – ואין צורך לומר זו" (נתועים יד, ניסן תשס"ז). במאמריו ישנה התייחסות עקיפה לנושא המרכזי של מאמר זה. למורת זאת החליטי לפרסם את מאמרי בשל מספר עניינים שיש בהם להסיק על המאמר הנזכר, בעיקר החתיכות לשיטת בעלי התוספות. טוב יעשה הקורא אם ייעין גם במאמריו, ובכך ייהנה מסקירה אローיה ומקיפה יותר.

¹ במאמרי אנסה הגיעו לשוליו של נושא שדורש בקיאות נרחבת בש"ס. אני מודע לכך שידיועתי אין מkapיות מסופיק כדי לטוען בבטחה שהמסקנה שאליה הגיע תקפה, ולאחר מכן יכול להימנע מלערער על הנחה שהשטרשה כਮובנת מآلיה בעני הבודדים, למורות, שלמייט הבנתי, אחרות הנחה אינה מדוייקת. תודתי נתונה לכמה מבני היישבה שעוזרו לי לבן את הנחותי הראשונית ומתוכן ליצור את המאמר הזה. יתכן שהדברים שאכתב יעוררו דיון שמתכוון הדברים יתלבנו יותר. "ונוצר במלון מי יVEL" (איוב ד, ב).

מרקם למרות שאחד המקרים הוא החידוש הגדול ביותר, יהיה ניתן להסתפק רק בו, לכואורה.

יתור מכך, גם בחלוקת מהמקומות שבהם הגمرا מסבירה מדוע נשנו כל המקרים שבאותה משנה או ברייטתה מדובר בנסיבות חלקית, וישנה אפשרות להשמש חלק מהמרקם. נציג שתי דוגמאות:

1. "קמץ ועליה בידו צרו, או גראייר מלח, או קורת של לבונה פסל, מפני שאמרו הקומץ היותר והחסר פסל" (משנה מנות א, ב). במשנה זו נשנו שלשה חומרים שעירובם בקומץ גורם לו להיות חסר ולהיפסל. הגمرا (מנחות י, ב – יא, א) מבררת מדוע היה צורך לשנות את שלוש הדוגמאות:

כל nisi למה לי? צריכא! دائ תנא צרו מושום דלאו בת הקרבא היא, אבל מלך דבת הקרבא היא אימא תתכשר. ואיל תנא מלך דלא איקבע בהדי מנהה מעיקרא, אבל לבונה דאיקבע בהדי מנהה מעיקרא אימא תתכשר. קמ"ל!

הצרכותא זו אינה מלאה. הגمرا הסבירה מה מוסף המקраה השני על הראשון, ומה מוסף המקרא השלישי על השני, אבל לא הסבירה מדוע אי אפשר להסתפק בהציג המקרא השלישי בלבד. לכואורה היה מספיק לומר שעירובה של לבונה בקומץ גורם לו להיחשב חסר ולהיפסל, וניתן היה להסיק שכזאת גם במלח ובצורך.

2. "כל הזבחים שקבל דמען... עומד על גבי כלים, על גבי בהמה, על גבי רגלי חבירו – פסל" (משנה זבחים ב, א). המשנה מונזה שלשה מצבים שבהם עבוזתו של כהן שאינו עומד ישרות על הרצפה פסולה, והגمرا (זבחים כד, א) מבררת מדוע היה צורך לשנות את שלוש הדוגמאות:

צראיכא! دائ אשמעין כל מושום דלאו מינא דבר נינהו, אבל בהמה דמיןא
דבשר הוא אימא לא, ואיל אשמעין בהמה דלא מינא אדם הו, אבל חבירו
אדם הו אימא לא. צריכא!

גם צרכותא זו אינה מלאה. הגمرا הסבירה מה המקרא השני מוסף על הראשון ומה המקרא השלישי מוסף על השני, אבל לא הסבירה מדוע לא ניתן להסתפק בהציג המקרא השלישי בלבד.³

² לא זו אף זו כתני: עירובין עה, א; יבמות יט, א; גיטין טו, ב; בא מציעא לח, א; סנהדרין סא, ב; סז, א; הוריות ב, א.

זו ואין צריך לו אמר זו כתני: עירובין עו, א; ראש השנה לב, ב; לג, א; יבמות יג, א; ל, ב; כתובות נה, א; נדרים יד, ב; הוריות ב, ב; כריתות יז, ב.

³ יפח' יצחק' דן בנושא זה ומציע הסבר בשם הר"ש מקינו (ספר הכריות). נצטט את דבריו (עד צרכותא) בתוספת פירוש: "לפעמים כשהגمرا נותנת צרכותא לבבות של המשנה הנראות יתרוות מהפך הצרכותא, ולפעמים אין לנו יותר צרכותא אלא לבבא שנייה ואני מהפכה, לפי שהחתנה שמע כל הבבות כאחת, ואעפ"כ שכן, אז צריך לחזור ולומר למה לא כתוב שנייה והנימוח הריאונה, אבל כשחתנה שמע הריאונה ואח"כ השניה, אז אין צורך לחתם טעם אלא למה נשנית השניה ולא הריאונה, מפני שכשכתב הריאונה לא היה יודע השניה, ולאחר שכתב השניה, שלא היה תלמיד מدين הריאונה, אעפ"י

ב. הצעה לפתרון הבעיה

אפשר לטען שהנחת היסוד שפתחנו בה אינה מדויקת. אמנם יש אמת בטענה שלנגד פניהם של התנאים עמד השיקול של קלות השינוין, אבל המשקל שניתו על ידינו לשיקול זה מופרז. ישנו עוד שיקולים שהנחו את התנאים, ולעתים קרובות הם גוברים על השיקול הזה. הצורך להציג את הדין בצורה דידקטית גובר על הצורך להקל על השינוין. מספר מקרים שמתפתחים בהדרגה מהווים דרך דידקטית מצוינית, ולכן נוקטים בה, למורת שיש בכך אריכות שמקשה על הזיכרון.

יש לציין שאין הכרה שהמרקם יתפתח בהדרגה כך שמרקם חדש יouter יותר יופיע מאוחר יותר עד שהמרקם המוחדש ביוטר יופיע אחרון, דהיינו לא אף זו. ישן משניות ובריותות שהמרקם המוחדש ביוטר נשנה ראשון ואחריו נשנים בהדרגה מקרים חדשים פחות, דהיינו יזו ואין צורך לומר זו.

לפי דברינו מטרתה של הרציכותא אינה להשיב על השאלה הסמויה מדווע התנא האיד בלשונו ללא צורך הכרחי, שכן גם אחרי הצגת הרציכותא ברור שהיה ניתן לזכור יותר, אבל מטרתה היא לחשוף את הדרך הדידקטית שבה נקט התנא. כאן חשוב להציג – אני טוען שזו המטרה בכל המקומות שנעשה בהם הרציכותא. ישנים מקומות שבהם מטרת הרציכותא היא להסביר מה החידוש ההלכתי בכל מקרה שמויע בשונה, וממילא הגמרא טורחת להסביר מהו החידוש היהודי לכל מקרה. ברם, ישנים מקומות רבים שמטרת הרציכותא היא לחשוף את הדרך הדידקטית ותו לא. ישנו קושי מסוים בכך שהגמara משתמשת באותו מינוח לשני סוגים שונים של הרציכות – הלכתית ודידקטית, אבל אין בכך לפסול את ההסבר.

שראשונה נלמדת מן השניה, לא רצה להסירה, כדאמרין בעלמא, 'משנה ראשונה לא זזה ממוקמה',Aufⁱⁱ ישנה משנה סותרת אותה, וכשהגמרא מהפכה קים להו דתנא שמעינהו לכלהו בבב' קודם לשנה אותן לפיכך מהפכה, ע"כ הכריות בטעם לא זו אף זו, והביאו בעל עץ חיים בהקדמותו כלל ה ע"ש. וכן נראה מדברי רש"י זיל בפרק המפקדי (בבא מציעא) לח, א (ד"ה "רבנן איצטראיך") זיל לרבן איצטראיך – לאשומין מילתא דרבנן תנן לתרוייה, ואיל תנא כליםanca נמי דלא איצטראיך וו למטעני מעות, אבל השתא דעתני מעות ברישא תנא כלים, למימר לא זו בלבד דליקא פסידא דשבירת כל, אבל אף זו, דaicא פסידא בגודל, אמרין ה כי".

רש"י מתבטה בצורה דומה במקומות נוספים. בדוגמא הראשונה שהציגו לצרכותא לא מלאה הוא מקשה (מנחות יא, א ד"ה "מלל בת הקربה האין") : "יאי קשיא ולישמעין לבונה וככל שכנ צורר ומלה", ותירוץ הוא: "אי תנא לבונה ברישא הני נמי דלא מיביעא לייה למיטני צورو ומלה אלא הוואיל ונקט צورو ברישא תנא לבונה ומלה".

הסבירו של הר"ש מקינו מופיע גם ביד מלacci (כלל תקכט) בשם רבבי יצחק ואלי.

ברם הסביר זה לא מיישב את המקרים שבהם הגמara מודה שסדר המשנה הוא בצורה של יזו ואין צורך לומר זו. בנוסף, בהמשך נראה שיש אריכות לשון שאינה נרכשת מבחן הלכתית מסוג נוסף, והסביר שהציג אינו מתייחס לכך. ההסביר שנטבע מתרץ גם את הביעות הללו.

מדוברו של רשיי בסוגיא במסכת זבחים (כד, א ד"ה "וצריכא"), שהציגו כדוגמא לצריכות שאינה מלאה, ניתן לדיקק בדברינו:⁴ "וצריכא למיתני במתני' חיצצת כלים ובהמה ורגל חבירו לפि הסדר שנשנו בה", ככלומר מטרת הצריכות היא להסביר את סדר המקרים במשנה ולא להסביר מדוע יש צורך להזכיר את כל המקרים.⁵

התפתחות הדורגתית אינה הzcורה היחידה שתומכתה במישור הדידקטי גוברת על החיסרונו שנובע מרarityה היתירה. צורת ניסוח נוספת בזו היא סימטריה. נציג שני מקומות שבהם אריכות לשון שאין בה צורך הלכתי תורמות לבניה הסימטרית של המשנה:

1. "שלשה שאכלו כאחט חייבן לזמן. אבל דמאי ומעשר ראשון שנטלה תרומתו ומעשר שני והקדש שנפדו והشمש שאכל מצית והכווי – מזמןין עליהם. אבל אבל טבל ומעשר ראשון שלא נטלת תרומתו, ומעשר שני והקדש שלא נפדו והشمש שאכל פחות מצית והכווי – אין מזמןין עליהם" (משנה ברכות ז, א).

הגמרא (מז, ב) מבירתה מה החידוש בכך ששמש שאכל פחות מצית לא מctrף לזמןון. "והشمש שאכל פחות מצית' פשיטה! איידי דעתنا רישא 'מצית' תנא סיפה 'פחות מצית'". מה שמשמעותו של תירוץ זה? למעשה הגمراה מודה שהרצון ליצור סימטריה בין הרישא לסיפה גובר על הצורך לצמצם במילאים.

2. "הכל מעליין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין הכל מעליין לירושלים ואין הכל מוציאין" (משנה בתובות יג, יא).

הגמרא (קי, ב) מסבירה שהמילה 'הכל' באה לרבות מקרים שבהם בארץ ישראל (ברישא) ובירושלים (בסיפה) תנאי המגורים טובים פחות מאשר במקום שעומד כנגדו, ואף על פי כן מעליין ואין מוציאין. לכאורה קשה, שהרי לאחר שנאמר שימושים לירושלים אפילו מנווה היפה לנווה הרע אין צורך לומר שלא מוציאים מירושלים ואפלו מנווה הרע לנווה היפה. התירוץ הוא "איידי דעתنا רישא 'אין מוציאין' תנא סיפה נמי 'אין מוציאין'", דהיינו דין זה נשנה בסיפה מפני שברישא נשנה דין דומה⁶. גם כאן הרצון ליצור סימטריה גובר על הצורך לкрат.

⁴ תודתי נתונה ליואל גיל נר'ו שהפנה אותי למקור זה.

⁵ מצד שני, מרש"י עצמו ניתן להתרשם אחרת כמו שראינו בהערה 3, ושיטתו צריכה עיון.

⁶ למעשה ניתן לטעון שגם ברישא אין צורך לשנות 'אין הכל מוציאין', שהרי אין צורך לומר שלא מוציאים מאיי אפלו מנווה הרע לנווה היפה אחרי שכבר נאמר שימושים לאאי אפלו מנווה היפה לנווה הרע. ברם, הגمراה לומדת מהמשפט 'אין הכל מוציאין' שמצוכר ברישא בנוגע לאאי', שלא מסגירים עבד שברtha מהו"ל הארץ.

ג. הוכחות מדברי תוספות

על פי דברינו ניתן להבין את דברי בעלי התוספות במספר מקומות בש"ס.

1. קידושין בתמורה

המשנה בקידושין (ב, א) עוסקת בקידושי אישة בתמരים :

האומר לאשה התקודי לי בתמורה זו התקודי לי בזו, אם יש באחת מהן שווה פרוטה – מקודשת, ואם לאו – אינה מקודשת... היהת אוכלת ראשונה ראשונה – אינה מקודשת עד שהיא באחת מהן שווה פרוטה.

הגמר (קידושין מו, א) דנה בשאלת מהו החידוש שישנו במקורה השני. לא נציג את כל מהלך הסוגיא ונסתפק בתירוץ שנזכר לעניינו: "רב ושמואל אמרו תרוייהו... לא מיבעיא קאמר. לא מיבעיא מנתת ذאי איכה שווה פרוטה אין Ai לא, אבל אוכלת הויאל ומיקרבא הניתנה אימא גمرا ומקニア נפשה, Km"ל". רב ושמואל מסבירים שהמקורה השני חדש שאיישה לא מתקדשת בחפצ' שווה פחותה מפרוטה אפילו במקורה שהנאהה מאותו חפץ מיידית, כגון אכילת התמורה ברגע קבלתה.

תוספות ישנים במקום (ד"ה "אימא גمرا ומקニア") מעיריים שאין חידוש בכך שאישה לא תתקדש בפחות פרוטה במקורה שהנאהה קרובה כיון "דלא תלו בדידה להתקדי שפחות פרוטה כדאמרין בפ"ק". מדבריהם עולה שתירוצים של רב ושמואל אינם פוטר מאומה, וудין אפשר להקשות מדוע היה צורך לשנות את המקורה השני, שהרי אין בו שום חידוש. **תוספות מתרצים בצורה לאקונית:** "מיוח בכל עשה צריכותא". מהי כוונתם של **תוספות?**

אם נצא מנקודות הנחה שמטרתיה של הצריכות היא להוכיח שישנו חידוש הלכתי בכל המקרים שנשנו במשנה, דבריהם של תוספות ישארו ללא מובן.⁷ לפי דברינו מטרתיה של צריכותא זו היא להראות שהמשנה מעוצבת במבנה DIDKTI של התפתחות הדרגתית, והڌון השני נשנה כיון שהוא תורם למבנה הדידקטי, על אף שינוי להסיק אותו מהדין הראשון והוא צורך הלכתי באזכו. מסתבר שזו כוונת תוספות בדבריהם 'בכל עשה צריכותא', דהיינו מספיק הפרש קל בין המקרים השונים על מנת לשנות למשנה מבנה של התפתחות הדרגתית, ומיליא יש הגיון בצריכותה שהגמרא מתארת.

⁷ אלא אם נטען שדרךן של משניות להשמע חידושים הלכתיים לתועלת מי שאינו וכי באוטו תחומי הלכתי, על אף שבמבחן מעמיק של מי שבקי בתחום ההלכתי המדבר מיתבר שאין צורך אמיתי באזכו. אפשרות זו נראה דחוקה מעט, אבל גם אם נטען כך יש בה לסייע לטענות הבסיסית – המשנה מאירה לעיטים גם כאשר התועלת ההלכתית שנובעת מאריכות זו אינה רבה ביותר.

2. גרעיני תמרה

הגמרא בשבת (כט, א) עוסקת בדיון נולך :

אמר רב יהודה אמר רב: מסיקין בכלים ואין מסיקין בשברי כלים, דברי רבי יהודה, ורבי שמעון מתייר. מסיקין בתמרין, אבל – אין מסיקין בגרעיניהן, דברי רבי יהודה, ורבי שמעון מתייר. מסיקין באגוזים, אבל – אין מסיקין בקליפותיהם, דברי רבי יהודה, ורבי שמעון מתייר.

וצרכא! דאי אשמעין קמייתא בהחיה Каאמר רב יהודה משום דמעיקרא כלוי והשתא שבר כלוי והוא ליה נולד ואסור, אבל תמרין דמעיקרא גרעיני והשתא גרעינין אימא שפיר דמי. ואי אשמעין גרעינין הוה אמינה דמעיקרא מכסיין והשתא מגילין, אבל קליפי אגוזין דמעיקרא מגילו והשתא מגילו אימא שפיר דמי. צרכא!

נסביר תחילת את הסוגיא על פי ההבנה המקובלת מהי צריכותא. רב יהודה בשם רב מציג שלשה מקרים שונים שבהם נחלקו רבי יהודה ורבי שמעון בדיון נולך. הגمرا מאסבירה שיש צורך מחייב לשנות את כל המקרים משום שם היו שונים רק את המקרה הראשון (שברי כלים) היה ניתן לחשב שר"י מודה ל"ש שאנו בעיה של נולד במקרה השני (גרעיני תמרה), ואם היו שונים רק את שני המקרים הראשונים היה ניתן לחשב שר"י מודה ל"ש במקרה השלישי (קליפות אגוזים).

כאן לא ניתן לטען שאפשר לשנות את המקרה האחרון (קליפות אגוזים) ולזוטר על שני המקרים הקודמים, משום שאילולי נשנו היה ניתן לטען שבהם ר"ש מודה לר"י. ברם, עדיין ניתן לטען שהמקרה השני (גרעיני תמרה) מיותר, שהרי אם ר"י לא מודה לר"ש במקרה השלישי (קליפות אגוזים) כל שכן שהוא לא מודה לו במקרה השני (גרעיני תמרה), ואם ר"ש לא מודה לר"י במקרה הראשון (שברי כלים) כל שכן שהוא לא מודה לו במקרה השני (גרעיני תמרה). אם כך, אין צורך לומר שר"י ר"ש נחלקו בגרעיני תמרה ויש להקשות מדוע רב טרח לומר זאת.

'פני יהושע' (שם, על תודיה "הא דרב") ו'הפלאה שבערכין' (אות א ערך 'ארם') מסבירים שעל שאלה זו באה לענות המשך הסוגיא:

והא דרב לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר דבר אבל תמרי ושדא קשייתא לבוכיא (אבל תמרין והטיל את הגרעינים לכירה) אמר ליה רבי חייא בר פחתי (בן גדולים) בגדדו ביום טוב (שנפקחה בו הלכה במוקצת קרבי יהודא) אסור.

ממעשה זה ניתן לראות שלדעת רב Chiaya, רבו של רב, רב יהודה סובר שגרעיני תמרה הם מוקצת. הגمرا מניחה שמעשה זה הוא המקור לדברים שנאמרו בשם רב שר"י ור"ש נחלקו בעניין גרעיני תמרה, ודברים אלו לא נאמרו על ידי רב בምפורש. כך מותרצת הקושיא עליו. תוספות (שם ד"ה יהא דרב) מפרשין את הסוגיא בצורה אחרת למורי. הם הבינו שדברי הגمرا יהא דרב לא בפירוש איתמר' אינם מתיחסים אך ורק למקרה השני (גרעיני

תمرة), אלא מתייחסים לכל המקרים. כל המקרים לא נשנו במפורש אלא ניתן להסיק אותן מעשה שבו היה רב מעורב. מאותו מעשה ניתן להסיק באופן ישיר מה הדין במקרה השני בלבד, וממנו הסיקהcases הגمراה מה הדין בשאר המקרים. לפי ההבנה המקובלת הגمراה עצמה טעונה שאין אפשרות להסיק מדעתו של ר'י במקרה השני מה דעתו במקרה השלישי, וכן כך מקשימים תוספות: "וואית ובאגוזים (הקרה השלישי) דמעיקרא מגלו והשתא מגלו מלן דאסר?". תוספות מшибים: "ויל דעא'ג דמטעם זה עושה צריכותא מ'ם מטעם זה לפי האמת אין נראה לו לחלק בינהם". במיללים אחרות – אף שהגمراה עשתה צריכותא אין בכוונתה לטען שאי אפשר להסיק אחד על מקרה אחר. אם כך, מהי מטרתה הצריכותא? מסתבר שמטרתה היא לחושף את המבנה הדידקטי שיש בדברי רב.

3. מעילה בקדושים שנעו בפסול

המשנה במעילה (א, א) מציגה מספר מצבים שדין מעילה לא פוקע מקורבן שנעשה בצורה פסולה:

קדשי קדשים ששחטן בדרכים – מועלמים בהן, שחטן בדרכים וקבל דמן בצדפון, הצדפון וקבל דמן בדרכם, שחטן ביום וזרק בלילה, בלילה וזרק ביום, או שחטן חוץ לזמן וחוץ למוקם – מועלין בהן.

הגمراה (מעילה, ב, א) מבירת מודיעע נשנו כל המקרים, ומסבירה בדרך כלל צריכותא שככל מקרה חדש יותר מהקרה שלפנוי. תוספות במקומן (ד"ה "שחטן בדרכם") עוסקים בבירור נקודת בעייתייה במשנה שאינה נוגעת לעניינו, אבל בדבריהם מובלעת התיאוריות למועד הצריכותא. ראשית, מדבריהם משמע שמטרת הצריכותא היא להסביר את סדר המקרים במשנה – "דסדר משנתינו כך הוא שונות אותו שיש בו חידוש יותר בסיפה כדעיביד בגمراה צריכותא". שנית, תוספות טוענים בהמשך שמשנתנו "תני לא זו אף זו". התבטים זו מחדד את דבריהם הקודמים, וכך הם כבר טוענים במפורש שאין שום הבדל בין צריכותא למבנה של 'לא זו אף זו', ומטרתה של הצריכותא היא להסביר את סדר המקרים במשנה, ולא להוכיח שהם נצרכו כדי לחדש דין.